

JOSIP MATEŠIĆ

U POVODU OBRADE I IZDAVANJA DVAJU FRAZEOLŠKIH RJEČNIKA

Uporedba primjera a) *zdrava žena*, b) *bijela vrana*, c) *na vrbi svi-
rala* pokazuje da njihovo povezivanje riječi nije isto. Primjer pod a)
odaje da prvi član veze, riječ *zdrava* združena s riječju *žena* sadrži zna-
čenje pojma *zdrav*, takva pojma koji se dade realizirati u različitim
drugim obavijesnim situacijama: *zdrava životinja*, *zdrava narav* itd.
Slično se ponaša i drugi član veze. Riječ *žena* zbog značenja koje u
sebi sadrži može stajati također uz riječi *mlad*, *ponosan* i dr.: *mlada
žena*, *ponosna žena*. U jeziku nisu, međutim, moguće veze: *uzročna že-
na*, *telefonska žena* ili *živ žena*, *lijepo žena*. Iako su veze riječi u prva
dva primjera po svome gramatičkom ustrojstvu (slaganje u rodu, broju
i padežu) pravilne, u jeziku njihovo povezivanje nije dozvoljeno radi
nesuvislog smisla koje nastaje iz takve veze. Veze, pak, *živ žena*, *lijepo
žena* logički su ispravne, gramatički nepravilne i zbog toga u jeziku
nedopustive. Navedeni primjeri ukazuju na zaključak da riječi ne mo-
žemo uzimati i bilo kako ih slagati jednu uz drugu, proizvoljno ih
združivati ako želimo sačuvati njihovu obavijesnu funkciju. Svako po-
vezivanje ili združivanje riječi podliježe ograničenjima u dva smjera,
jedno je ograničenje izvanjezičke, a drugo unutarjezičke (gramatičke)
prirode.

Primjer *bijela vrana* pokazuje da je tu ograničenost združenih
riječi mnogo veća, mogućnost za jedno takvo povezivanje mnogo uže
nego je to slučaj s primjerom a). Riječi *bijela* i *vrana* upućuju da su
one, da bi se ostvarilo značenje koje one u konkretnoj vezi kriju, ovis-
ne jedna o drugoj, to jest pridjev *bijel* i imenica *vrana* dobivaju samo
u tomu sastavnom sklopu značenje »iznimke« u smislu »praviti se
važan«. Postanak ove veze možda bi se moglo tumačiti na slijedeći
način: kako nema vranā bijele boje pridjev *bijel* kao antonim pridjevu
stvarne boje vranā postao je »interesantan«, »sposoban« za novo zna-
čenje pod danim uvjetima. Značenje u vezi *bijela vrana* ostvaruje se
jedino zbog toga jer ta veza nije nastala prema pravilima važećim za
združivanje koje obje riječi po svojim komunikativnim normama na-
meću, znači kada bi se udruživale ili povezivale u običnoj, slobodnoj
vezi. Dakle, značenje »iznimka« može biti realizirano u danim uvjetima
samo u vezi *bijela vrana*, a ne i recimo *bijela lastavica* ili *žuta vrana*.

i sl. Slično je i s primjerom *na vrbi svirala*. Članovi ovog niza jedinstveni su i nezamjenljivi dijelovi veze riječi koja posjeduje značenje »neizvjesno«. To je veza nerasčlanljive cjeline međusobno uvjetovanih članova. U jeziku ne postoji slična veza riječi za istu obavijest, te značenje »neizvjesno« isključuje drugačije kombinacije združivanja ili gramatičkih promjena članova unutar istoga niza. Stoga nema: *na hrastu svirala*, *na bukvi svirala* i dr. ili *na vrbi svirale*, *na vrabama svirala*, *na vrabama svirale*, *odn. u vrbi svirala*, *u vrbi svirale* i tome slično.

Povezivanje riječi kao pod a) gdje članovi veze u potpunosti zadržavaju svoja zalihsna značenja nazivamo slobodnim¹⁾, a ona kao pod b) i c) gdje su se prvotna značenja članova veze djelomice ili posve izgubila neslobodnima ili čvrstima²⁾.

Njihovim proučavanjem bavi se disciplina u lingvistici poznata pod imenom frazeologija, znanost koja se tek u drugoj polovini našega stoljeća razvila u samostalnu lingvističku disciplinu.³⁾ Iako danas frazeologiji nitko ne osporava ulogu samostalne jezikoslovne discipline, u njoj je još mnogo toga sporno. Na primjer, još uvijek nisu usklađena mišljenja znanstvenika kako i prema kojim kriterijima bi trebalo omeđiti njezin predmet posebice u odnosu na granične discipline ili koje sve faktore valja smatrati relevantnim za definiciju jedinice koja se javlja osnovom njezina proučavanja. Situaciju će, mislimo, najbolje moći ilustrirati činjenica ako spomenemo da ni samoj jedinici od koje polazi svako razmatranje u frazeologiji nije utvrđen i dan jedinstveni

¹⁾ Pojam slobodan, kao što pokazuju navedeni primjeri, treba shvatiti uvjetno tj. u smislu njegova ograničenja proizišlog iz izvanjezičkih i gramatičkih pravila.

²⁾ Kakav stupanj čvrstine u vezanim članova može biti i s time u vezi kada pojedini članovi zadržavaju ili gube svoje izvorno značenje isp. toč. 3, str. 5.

³⁾ Osnovna zasluga za to pripada sovjetskim lingvistima. Već 1928. g. ruski lingvist E. D. Polivanov u djelu: *Vvedenie v jazykoznanie dlja jazykovednyh vuzov*, Leningrad, držao je da bi se primjerno odnosu koji postoji između morfologije i sintakse mogao proglasiti jednakim i odnos između frazeologije i leksikologije te onu prvu proglasiti samostalnom lingvističkom disciplinom. Međutim, osnivačem frazeologije kao samostalne lingvističke discipline smatra se V. V. Vinogradov. U članku: *Ob osnovnyh tipach frazeologičeskikh edinic v russkom jazyke*, Moskva — Leningrad, 1974. g. Vinogradov je, oslanjajući se djelomice na poglede Ballya i De Saussurea, postavio zahtjev da se istraži struktura frazeoloških jedinica te da im se odredi granica prema riječi i dr. Poslije toga frazeologija doživljava u Sovjetskom Savezu snažan razvitak, ali 60-ih godina i veliku podvojenost mišljenja frazeologa u vezi s pitanjima: kako definirati frazeološku jedinicu, koji su zadaci i kakva je uloga frazeologije prema ostalim graničnim disciplinama, kakva joj treba da bude terminologija i dr. Na Zapadu je frazeologija izazvala zanimanje jezikoslovaca tek u posljednje vrijeme. U jednih je to bilo povezano s diskusijom o problemima iz generativne gramatike i strojnog prevođenja, npr. N. Chomsky: *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge/Mass. 1965; druge je zanimala u prvome redu teorija i ispitivanje raznih teoretskih postavki, isp. npr.: H. Burger: *Idiomatik des Deutschen*. Germanistische Arbeitshefte 16, Tübingen, 1973; J. Häusermann: *Hauptprobleme der deutschen Phraseologie auf der Basis sowjetischer Forschungsergebnisse*. Linguistische Arbeiten 47, Tübingen, 1977.

naziv. Jedni tu jedinicu nazivaju frazem⁴⁾, drugi frazeologizam, treći idiom, četvrti idiom u užem smislu itd.

Nakon iscrpnog studija već postojeće literature iz područja frazeologije te imajući na umu samu namjenu Frazeološkog rječnika hrvatskosrpskog jezika što se priprema za tisak u Slavenskom institutu Sveučilišta u Mannheimu uži krug suradnika⁵⁾ rječnika odlučio je da izbor građe i obrada planiranog djela budu provedeni u smislu vlastite i u tu svrhu načinjene definicije frazema. Ona glasi:

frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu raspoložujući pri tomu najmanje dvjema autosemantičkim riječima od kojih je bar jedna poprimila semantičku izmjenu i koje (jedinice) radi sposobnosti uklapanja u kontekst poput svake druge riječi mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici.

Iz definicije proizlazi da ona ima četiri relevantna kriterija.

1. *Reproduciranje* — znači da se frazem ne producira nego uzima, primjenjuje u govornom aktu poput riječi kao gotova, samostalna jezična cjelina. Značajka da je frazem čvrsta jezična jedinica sastavljena od najmanje dvaju autosemantika sadrži istovremeno u sebi onu odliku po kojoj se frazem razlikuje od slobodnih veza riječi, veza što se u toku govornog procesa svaki put iznova formiraju⁶⁾.

2. *Formalno ustrojstvo* — znači neraščlanljivi (čvrsti) niz riječi u čijem se sklopu nalaze dvije ili više autosemantičke riječi⁷⁾. Zahtjev da u sastavu frazema budu najmanje dvije od samostalnih vrsta riječi omogućuje da frazem jasno lučimo od riječi, ali i od raznih prijedlož-

⁴⁾ Mi smo se odlučili za ovaj termin da bismo istakli pripadnost terminološkom nizu jedinica koji sačinjavaju leksem, morfem, fonem ostajući pri tome svjesni razlika koje postoje između frazema i spomenutih jedinica. Najbitnija je da svaki tekst možemo raščlaniti u lekseme, morfe-me i foneme, ali ne i u frazeme.

⁵⁾ Isp. J. Matešić, W. Eismann, S. Rittgasser: *Zur Bestimmung des Phrasems und seiner Anwendung in der Phraseologie*. Forschungsberichte der Universität Mannheim. Mannheim, 1978, str. 17 (u tisku).

⁶⁾ Poznato je da u jezika osim frazema postoje i drugi oblici veza riječi koji se ne reproduciraju nego reproduciraju u toku govornog čina, kao, na primjer, pozdravi, poslovice, krilatice, termini, citati. Mnogobrojni napori lingvisti da utvrde točnu razliku između ove vrste reproduciranja i one u slučaju frazema nisu do sada dali željenog rezultata. Da pozdrave, poslovice, krilatice i njima slične jedinice ne možemo poistovećivati s frazemima jedan je od osnovnih razloga taj što frazemi za razliku od spomenutih jedinica ne tvore nikada vlastitog teksta. (Isp. točku 4).

⁷⁾ Autosemantički znači da se vrsta riječi kojoj riječ pripada mora odlikovati leksičko-gramatičkim značenjem, morfološkom oznakom i sintaktičkom funkcijom. Nedostaje li jedna od spomenutih značajki, kao što to, na primjer, biva u prijedloga, veznika ili uzvika, tada te smatramo sinsemantičkim riječima. U mnogim slavenskim jezicima, a tako i u hrvatskosrpskom jeziku predstavljaju veze u kojima nastupaju sinsemantičke riječi često pravopisni problem, pri čemu je jednom po srijedi sastavljeni a drugi put rastavljeni način pisanja, npr.: *u brk* : *ubrk*, *začas* : *za čas* itd. Iz tih razloga nismo uzimali u obzir združivane riječi kojima se jedan član javlja sinsemantičkim.

nih konstrukcija. No, postojeća formalna razlika oblika između frazema i riječi nije postala zaprekom njihova gotovo identičnog podudaranja na gramatičko-semantičkoj razini. Kao i riječi tako i frazemi mogu po sebi imati obilježje kategorije glagolske, imenske, pridjevske ili priloške. U rečenici mogu vršiti funkciju subjekta, predikata, objekta ili priloške oznake, a zbog semantičkih svojstava nastupati u ulozi sinonima, antonima i polisema.

Kao što je rečeno, frazemi se razlikuju od slobodne veze riječi svojom strukturom, i to takvom strukturom u kojoj dolaze do izražaja, osim čvrste povezanosti članova, i njihova značenjska osobitost kao posljedica toga povezivanja.

3. *Idiomatičnost* — znači značenjsku promjenu, značenjsko preinačenje bar jednoga člana jezične jedinice, zvane frazem. Za utvrđivanje naravi frazema ili pri dobivanju odgovora na pitanje: što je frazem kriterij idiomatičnosti zauzima jedno od centralnih mjesta. Ova činjenica, smatramo, obvezuje da pri definiranju frazema uz idiomatičnost ne treba navoditi ili isticati i kriterij neraščlanljivosti kao što to običavaju raditi poneki frazeolozi⁸⁾. U oznakama idiomatičnosti i reproduciranja sadržana je, naime, i netom spomenuta značajka.

Idealan slučaj idiomatičnosti postoji ondje gdje je svaki pojedini član frazema pretrpio izmjenu značenja, gdje je idiomatičnost obuhvatila cjelokupan frazem, npr.:

tvrd orah — »teška stvar«

nemati dlake na jeziku — »otvoreno govoriti«

mlatiti praznu slamu — »koješta, svašta govoriti«, »brbljati«

Ni jedan član u navedenih ovdje frazema ne pokazuje svoga iskonskog značenja, a sa sinkronoga gledišta ispravna je tvrdnja da između značenja frazema i značenja njegovih pojedinih članova ne postoji nikakva veza.

U frazemima kao što su:

crna knjiga — »knjiga za popis sumnjivih lica«

masna zarada — »vrlo dobra zarada«

glavu izgubiti — »izgubiti dar rasuđivanja«, »smesti se«

idiomatičnosti podliježe samo jedan član, i to *crna*, *masna*, *glava*, dok članovi *knjiga*, *zarada*, *izgubiti* zadržavaju svoja značenja. Ali treba istaći da riječ s preinačenim značenjem u frazeološkoj jedinici ostaje ključnom. Bez nje ne bi bilo ostvarljivo značenje u takvom povezivanju riječi jer, zamijenimo li riječ s preinačenim značenjem jednom drugom riječi, povezivanje postaje slobodno gdje svaka riječ njegova

⁸⁾ Isp. V. N. Archangel'skij: *O ponjatii ustojčivoj frazy i tipach fraz. Problemy frazeologii*, Moskva — Leningrad, 1964, str. 115—124; M. M. Kopylenki/Z. D. Popova: *Očerki po obščej frazeologii*, Voronež 1972, str. 44 i d.

niza zadržava obično značenje: *imanje, novac, oca, mater izgubiti; dobra, loša, interesantna knjiga; dobra, velika, krasna zarada.*

Frazemi tipa:

dići kuku i motiku — »napadati, ružiti«, »jadati«

obećavati (obećati) brda i doline — »ne moći ispuniti želju«, »lagati«

u stručnoj literaturi poznati pod imenom paralelni ili parni frazemi također podliježu idiomatičnosti kao cjelina. Raščlamba frazema u dijelove ponegdje pokazuje da je njihovo povezivanje po slobodnom principu (članovi zadržavaju svoja iskonska značenja) moguće: *dići motiku*⁹⁾. Združivanje *motike* s *kukom* nemotivirano je i logički neosnovano, a povezivanje *brda*, pak, s *dolinama* antonimskoga je karaktera. Pa, ipak, samo takvo združivanje članova danog niza uvjetovalo je cjelinu s određenim smislaonim sadržajem, oblikovalo jezičnu jedinicu, razumljivu upravo zbog takvog i ni jednoga drugog njezina sastava. Mi smo navikli na njihovu upotrebu u jeziku ne pitajući za uzroke i ne tražeći razloga »slaganju« jedne takve jezične cjeline, cjeline koja nastaje, mada njezino značenje u stvari nije u skladu s pojavom njezinih članova, i mada je ono često bez logičke osnove ili dosljednosti. Ovamo valja pribrojiti i frazeme sastavljene od dva člana i u hrvatskosrpskom jeziku dosta česte, npr.:

kost i koža — »mršav«

bog i duša — »dobar«, u »redu«

dolom i gorom — »svuda«

trice i kućine — »svaštarije«, »sitnice«

I poredbe poput

gladan kao vuk — »vrlo gladan«

jasno kao sunce — »vrlo jasno«

uživati (živjeti) kao bubreg u loju — »vrlo uživati«, »vrlo dobro živjeti«

su frazemi budući da se one bitno razlikuju od »normalnih« poredbi. Između svojstva, stanja, te predmeta ili pojma s kojim se oni poređuju nestala je logička poredbena relacija, onaj relacioni odnos koji je prisutan u vezama slobodnima, običnima: *crven kao jabuka*. Poredbeni frazemi najobičnije izražavaju intenzitet u »tertium comparationis« sadržanog svojstva, stanja ili radnje. Primjeri: *pokisnuti kao miš, glup kao noć* predočuju da su značenja glagola *pokisnuti* i pridjeva *glup* intenzivirana: »vrlo, jako pokisnuti«, »vrlo glup« za razliku od njihova osnovnog značenja: *pokisnuti, glup*. Intenzitet, u stvari, osobina predikativne strukture¹⁰⁾ frazema, bit će to jači, snažniji što je predikativnost apsurdnija, kontrastivnija:

opiti se kao ćuskija — »posve se opiti«

sliče jedan drugomu kao dan i noć — »posve su različiti«.

⁹⁾ Iako se danas govori *dići, podizati kuku*, s obzirom na etimologiju značenja članova veza nije pravilna.

¹⁰⁾ Predikativnost znači odnos između onoga što se saopćuje i stvarnosti predočene u konkretnom frazemu.

Raznovrsni su oblici značenjskog intenziteta; oni mogu značiti: veliko mnoštvo, visoki stupanj nečega, dobra ili loša ocjena kakve stvari itd. Pogrešna bi, međutim, bila tvrdnja da sadržaj poredbenih frazema uvijek i jedino simbolizira intenzitet, svejedno kakvog oblika taj intenzitet bio. U primjerima:

smijati se kao lud na brašno — »smijati se bez razloga«

držati se kao pokisla kokoš — »biti loše volje«, »biti potišten, utučen«

napredovati kao rak — »nazadovati«

značenja ne odaju da se tu radi o intenzitetu radnje ili stanja, nego u neku ruku o specificiranju radnje, stanja, isp. »smijati se bez razloga«, odnosno o nečemu što je u suprotnosti od onoga što bi sadržavali članovi da nastupaju u slobodnoj vezi, isp. »nazadovati«.

4. *Uklapanje u rečenicu (kontekst)* — znači da se u rečenici frazem javlja kao njezin prosti član, tj. on ne predstavlja ni u kome slučaju vezu riječi u vidu vlastitog teksta. Ovime, dakako, ne želimo tvrditi da je isključena svaka mogućnost identifikacije frazema s tekstom. Kao i riječ tako i frazem postaje tekst kada se poistovećuje s rečenicom, npr. *Jasno kao dan! Vatra!* sa značenjem požara. Činjenica da frazem nije rečenica, da on svojom strukturom ne predstavlja samostalan tekst ukazuje na onu njegovu osobinu koja ga izjednačuje s riječju, ali isto tako kod funkcionalnog nastupa u rečenici i razlikuje od onih tipova čvrstih veza koje čuvaju tekstovni (rečenični) karakter, kao što su, na primjer, poslovice, krilatice, citati¹¹⁾.

Među osnovne zadatke frazeologije, prema našem mišljenju, spada proučavanje frazeološkog sistema unutar jednoga jezika sa sinkronog i dijakronog gledišta. Konkretno se to očituje u zahtjevu da nakon opisa frazeološkog korpusa treba istražiti odnose korpusa u pravcu leksika, tvorbe riječi i gramatike¹²⁾. A što se tiče strukture samih frazema, ispitivanja se mogu provoditi s različitih gledišta, tako s gledišta morfološkog, sintaktičkog, semantičkog, stilističkog, tipološkog, etimološkog, kulturno-povijesnog, dijalekatskog, geografskog.

Obrada frazeološkoga korpusa hrvatskosrpskog jezika bio je jedan od najvažnijih zadataka na kojemu već duže vremena radi grupa znanstvenih suradnika Slavenskog instituta u Mannheimu i koje se sada privodi kraju. Planirano djelo trebalo bi biti uskoro tiskano i, kada se to ostvari, značit će to ne samo formalno popunjenje jedne postojeće praznine u domaćoj leksikografiji nego još jedan doprinos slavenskoj i svjetskoj lingvistici. Hrvatskosrpski frazeološki rječnik, prvi ove

¹¹⁾ Isto vrijedi u izvjesnom smislu i za sve takozvane situativne izreke: *idi (pođi) do đavola (do vraga)!*; *do božje (vražje) volje!*; *poštena (časna) riječ!* itd., pa one nisu ušle u rječnik, kao ni termini tehnici, imena institucija, skraćenice.

¹²⁾ Isp. također S. M. Šanskij: *Frazeologija sovremenogo ruskogo jazyka*, Moskva, 1969, str. 4.

vrste, namjenjuje se domaćoj i stranoj publici. Od utvrđenih kriterija za izbor i kodifikaciju građe kao posebno ističemo navođenje izvora iz kojih je građa uzeta, što rječniku uz praktičnu sigurno potvrđuje i znanstvenu vrijednost. On će dobro doći svakomu tko bude znanstveno istraživao područje hrvatskosrpske frazeologije kako u užem tako i u širem smislu riječi.

Građa za rječnik obrađivana je prema, rekli bismo, dijalektičkom principu. Njega je uvjetovala, s jedne strane, teoretska postavka, formulirana u definiciji, a, s druge strane, frazeološki »potencijalni« materijal jezika; drugačije rečeno, definitivan izbor građe diktirala je definicija frazema proizišla iz široke osnove jezičnoga frazeološkog blaga. Općenito uzevši, u obzir je došao onaj materijal koji reflektira današnje stanje u smislu aktualne upotrebe.

Kao izvori služili su:

- a) jednojezični i dvojezični rječnici;
- b) arhivska građa sakupljena za izdavanje rječnika MH i MS;
- c) izbor iz »lijepe« književnosti posljednjih 20 godina;
- d) izbor iz novina i časopisa: Vjesnik, Večernji list, VUS, Nin, Svijet, Telegram, Forum i dr.;
- e) izbor iz prijevodne literature: H. Böll /Z. Gorjan, M. Frisch/ M. Mihaljević, G. Grass /M. Buljan, E. Kästner/ J. Paprika, F. Dürrenmatt /D. Vrhovac-Pantović;
- f) informacije nativ speakera.

Iako su do sada svijet ugledali frazeološki rječnici različitih jezika, još uvijek nema razrađenog metodološkog postupka koji bi točno odavao način na koji bi unošenje natuknica u rječnik bio najprikladniji. Uređivači rječnika su stoga izradili načela odlučivši da se natuknice kodificiraju po abecednom redu što vrijedi i za primjere svih frazema koji se navode pod jednom natuknicom. Da bi se olakšala upotreba rječnika, svaki će frazem biti onoliko puta naveden koliko ima članova, izuzevši one članove koji su po svojem osnovnom značenju prijedlozi i veznici. Tumačenje i obrada frazema slijedi uvijek pod jednom natuknicom prema slijedećim pravilima:

- a) Ako se u frazemu javlja imenica, tada ona preuzima ulogu natuknice. Javljaju li se u frazemu dvije ili više imenica, objašnjenje i citiranje izvora slijedi samo pod prvom imenicom¹³⁾.

¹³⁾ ZUB m.

1. bez zuba...

2. brusiti (oštriti) zube

na kome, za nečim a) *napadati, govoriti mnogo i nepovoljno o kome;* b) *nešto vruće željeti, pokazivati veliku želju za nečim.* a) I na njemu su brusili zube, ogovarili ga, tumačila je ona svojoj majci. — RED. b) Tako dobismo Grič i Kaptol mi, Marijini ljudi, a sad gledajte, kako si brusi zube taj prodani kmet. — ŠENOA, GRAĐA. Neprijatelj se cijeli dan skrivao oštreći zube za pobjedom, ali uzalud. — RED.

3. dobiti po njušci (zubima)
v. NJUŠKA

- b) Ako frazem ne sadrži imenice već jedan pridjev ili više njih, objašnjenje slijedi pod pridjevom, odnosno prvim pridjevom kao natuknicom.
- c) Ako se u sastavu frazema javlja glagol ili više njih, a bez imenice i pridjeva za natuknicu se uzima glagol, odnosno prvi po redu glagol.
- d) Ostale natuknice imaju slijedeći redoslijed: prilog, zamjenica, broj.
- e) U poredbenih frazema ulogu natuknice prema opisanom redoslijedu od a) do b) preuzima član koji se javlja kao comparatum.

Tumačenja značenjskih osobina frazema ne predstavljaju definicije u strogomu smislu. Objašnjenja su u prvom redu zamišljena kao obavijesti, što moguće iscrpnije, u namjeri da korisnika rječnika što svestranije informiraju. Pri tomu posebno značenje dobivaju primjeri citiranih izvora. Prezentiranje frazema u rečenici, tj. u okolini koja se poistovećuje s govornim aktom omogućuje korisniku da i sam izvodi zaključke i osmišljuje podatke koji u rječnik nisu eksplicitno uneseni.

Paralelno s radom na jednojezičnom frazeološkom rječniku sakupljana je građa i za izradu dvojezičnog Frazeološkog rječnika hrvatskosrpsko-njemačkog jezika. Teoretska osnova za ovaj rječnik već je izrađena, dok je redakcijska obrada rječnika predviđena kao druga faza zamišljenog plana. Znanstvena problematika jednoga dvojezičnog rječnika dodiruje ponajviše pitanje: kako svladati postojeću interferenciju dvaju jezika kod interpretacije njihova frazeološkog inventara, što dovodi do zaključka da se ovdje kao najznačajniji problem pojavljuje problem ekvivalencije.

Kontrastivna analiza frazema jezika izvornika s odgovarajućim ekvivalentom u jeziku primaoca pokazuje da se frazemi dvaju različitih jezika u većini slučajeva ne javljaju kao jednaki obrasci (modeli) niti u formalnom, dakle, gramatičko-leksičnom, niti u sadržajnom, dakle, semantičkom pogledu. Iz ovoga proizlazi da je oznaka za formalnu i značenjsku podudarnost frazema u različitim jezika ili tzv. ekvivalencija nestalan faktor.

Mi u svemu razlikujemo četiri vrste ekvivalencije:

I Totalna ili potpuna ekvivalencija:

1. Suglasnost između obaju jezika postoji s formalne i sa sadržajne strane, npr.:

stari zec = ein alter Hase, ein durch viele Erfahrungen lebensklug gewordener Mensch

4. držati jezik za zubima
v. JEZIK

5.

.....

30. oštriti zube v. brusiti zube

2. Odstupanja u jeziku primaoca formalnog karaktera mogu se odnositi

- a) na morfološku formu (pl. : sg.), npr.:
imati slobodne ruke = freie Hand haben; in seinen Entscheidungen unabhängig sein
- b) na redosljed članova, npr.:
o kruhu i vodi = bei Wasser und Brot; eingesperrt sein; dürftig;
- c) na broj članova, npr.:
krasti bogu dane = dem lieben Gott die Tage stehlen; faulenzten
- d) na fakultativnost članova, npr.:
progutati (gorku) pilulu = die bittere Pille schlucken müssen
- e) na odudaranje u leksičkom polju, npr.:
na vlastitu ruku = auf eigene Faust; auf eigene Entscheidung und Verantwortung

3. Formalna (spoljašna) razlika oblika i predodžbe frazema, npr.:
klati pod rep = das Pferd beim Schwanz aufzäumen; etwas verkehrt herum anpacken.

II Abundantna ekvivalencija

Frazemu jezika izvornika odgovaraju u njemačkom jeziku više frazema s istim značenjem, npr.:

očitati komu bukvicu = jemandem die Leviten lesen
jemandem eine Standpauke halten
jemandem eine Gardinenpredigt halten
jemandem eine Lektion erteilen.

III Parcijalna ekvivalencija

Opseg značenja frazema u jeziku izvornika veći je ili manji od njegova značenja u njemačkom jeziku, npr.:

biti na nogama = auf den Beinen sein znači, osim toga, u hrvatsko-srpskom jeziku *einen Aufruhr machen*, ili *tanko svirati = auf (aus) dem letzten Loch pfeifen* u hrvatsko-srpskom jeziku frazemu je svojstveno samo materijalno, a ne i fizičko sadržajno obilježje.

IV Nultna ekvivalencija

Jeziku izvornika ne odgovara ni jedan frazem u njemačkom jeziku pa se značenje hrvatsko-srpskog frazema mora opisati, npr.:

ispravljati krivu Drinu = Unmögliches vollbringen wollen. Prijevod frazema na njemački jezik neproblematičan je kada je semantička vrijednost frazeoloških jedinica u oba jezika ista, isp. I i II. U rječniku se za takve slučajeve navodi na desnoj strani najprije ekvivalent, eventualno i više ekvivalenata, a zatim objašnjava značenje frazema. U primjerima što se javljaju pod III i IV daje se na prvom mjestu značenje frazema i potom upisuje aproksimativni ekvivalent ili više njih.

Želeći da u dvojezičnom frazeološkom rječniku bude istaknut princip njegove praktične namjene, uređivači su zaključili da u taj

rječnik uđu sve vrste vezanih riječi koje predstavljaju iz bilo kojeg razloga prevodilački problem, a prema definiciji nisu dobili status frazema. To su, na primjer:

iza kulisa — »tajno, sakriveno«;
razne prijedložne konstrukcije: *do grla* — »dosta«, *iz glave* — »napamet«; termini općeg značenja: *babje ljeto*, *bijela nedjelja*, *žuta groznica*; pragmatički izrazi: *idi do bijesa*, *za boga miloga*, *kakva bijeda* (odnosi se na osobu).

U dvojezičnom frazeološkom rječniku se nadalje u primjera koji to iziskuju navodi podatak o stilističkoj karakteristici frazema imajući u vidu slijedeće značajke:

- a) aktualnost primjene (arhaizam, neologizam);
- b) pripadnost jezičnom sloju (poetski, vulgarno);
- c) ekspresivno-emocionalna obojenost (humoristički, ironično);
- d) regionalna pripadnost (pokrajinski, lokalno).

Uređivači frazeoloških rječnika o kojima je ovdje bilo riječi smatraju da oba rječnika osim osnovne namjene, praktičnoga i jezično-znanstvenog karaktera, poprimaju i obilježje vrela koje otvara dalje i nove mogućnosti za sagledavanje kulturnoga i povijesnoga razvitka jezika i zajednice koja se tim jezikom služi. Jer neosporno je da izričaji uopće, pa i frazemi nastaju u različitim uvjetima kulturno-povijesnoga trenutka, da se oni razvijaju pod nejednakim podnebljem geografskih sredina i tako postaju nosiocima značajki narodnog bitka.

ZUSAMMENFASSUNG

Jede in der Sprache auftretende Verbindbarkeit von Wörtern unterliegt bestimmten innersprachlichen (grammatikalischen) und außersprachlichen Beschränkungen. Der Unterschied zwischen a) *zdrava žena* und b) *crna knjiga* bzw. c) *na vrbi svirala* besteht im Grad dieser Beschränkungen. Wenn Teile einer Wortverbindung aufeinander angewiesen bzw. abhängige Bestandteile der Verbindung sind, die nur als Ganzes einen Sinn ergibt, nennen wir sie »unfreie« oder »feste« Wortverbindung (Beispiele unter b) und c)), im anderen Fall (Beispiel unter a)) »freie« Wortverbindungen. Die linguistische Disziplin, die sich festen Wortverbindungen beschäftigt, wird Phraseologie genannt. Ihr Wesen läßt sich jedoch nur im Vergleich mit den freien Wortverbindungen bestimmen.

Die Phraseologie wurde vor allem durch die in der Nachkriegszeit in der Sowjetunion geführten Untersuchungen zu einer selbständigen Disziplin.

Da viele Begriffe wie Wesensbestimmung, Festlegung oder Abgrenzung dieser Disziplin noch umstritten sind, bildet die genaue Beschreibung und Festlegung ihrer Einheit — des Phrasems — die unabdingbare Voraussetzung für eine erfolgreiche Beschreibung und Bestandsaufnahme des phraseologischen Gutes einer Sprache. Aus diesem Grunde hat die am Slavischen Seminar der Universität Mannheim tätige Forschungsgruppe, die seit einiger Zeit die Herausgabe eines phraseologischen Wörterbuchs des Kroatischen oder Serbischen und eines phraseologischen Wörterbuchs Kroato-

serbisch — Deutsch vorbereitet, sich zu einer Definition des Begriffs Phrasem entschlossen, aus der sich folgende vier relevante Merkmale ergeben:

a) Reproduzierbarkeit — bedeutet Einheiten der Sprache, die als Ganzes im Verlauf der Rede reproduziert werden.

b) Formale Zusammensetzung — bedeutet Einheiten der Sprache von mindestens zwei Autosemantika.

c) Idiomazität — bedeutet Umdeutung mindestens eines Gliedes des Phrasems.

d) Einfügung in den Satz (Kontext) bedeutet — Phraseme fungieren als Satzglieder, ohne allein einen eigenen Text zu bilden.

Nur jene Wortverbindungen gelten nach unserem Dafürhalten als Phraseme, die alle vier Kriterien erfüllen, wenn auch nicht immer im gleichen Maße. Mit dieser Definition glauben wir, eine genaue Abgrenzung gegenüber dem normalen Wörterbuch einerseits und gegenüber den anderen Gruppen von Verbindungen andererseits, die im weiteren Sinne als Phraseme bezeichnet werden, wie zum Beispiel Sprichwörter, deflügelte Wörter, Ausrufe, Termini Technici, präpositionale Verbindungen, vollzogen zu haben.

Als Quellen für die Zusammenstellung der Wörterbücher wurden neben einem breiten Querschnitt der »schönen« und der Übersetzungsliteratur und Zeitungs- und Zeitschriftenliteratur vor allem das gesammelte Archivmaterial zur Ausarbeitung der beiden Wörterbücher der M. H. und M. S. sowie ein- und zweisprachige Wörterbücher ausgewertet.

Beim Aufbau wird nach dem alphabetischen Gliederungsprinzip verfahren, und zwar so, daß sowohl die Stichwörter als auch die unter einem Stichwort aufgeführten Phraseme nach dem Alphabet geordnet sind. Die Erklärung oder die Bedeutungen eines Phrasems sind durch Zitate aus den denutzten Quellen belegt. Um dem Leser einen guten Überblick über den phraseologischen Bestand zu vermitteln, wird jedes Phrasem im Prinzip so oft angeführt, wie es Komponenten enthält. Seine Erklärung mit Belegen wird aber nach festgelegten Prinzipien nur an einer Stelle erfolgen.

Im zweisprachigen Wörterbuch wird die äquivalente Wiedergabe von Phrasemen unter folgenden Gesichtspunkten durchgeführt, d. h. wir unterscheiden:

I Vollständige Äquivalenz, wenn neben voller Übereinstimmung nach Form und Bild eine formale Abweichung bezüglich morphologischer Form, Komponentenahl u. a. möglich ist.

II Abundante Äquivalenz

III Partielle Äquivalenz

IV Nulläquivalenz

Da das zweisprachige Wörterbuch in erster Linie als Hilfsmittel für praktische Zwecke anzusehen ist, sollen in ihm auch solche Wortverbindungen Aufnahme finden, die nach der hier festgelegten Definition keine Phraseme sind. Dies betrifft vor allem sprachliche Einheiten, die ein Übersetzungsproblem darstellen wie präpositionale Verbindungen, pragmatische Idiome u. ä.

Die geplanten phraseologischen Wörterbücher — die ersten ihrer Art — werden in gewissem Ausmaß auch kulturelle und historische Hintergründe der Sprache reflektieren, da die verschiedenen Redewendungen unter bestimmten kulturhistorischen und geographischen Bedingungen entstehen und sich entwickeln. Damit können die geplanten Wörterbücher einen Beitrag zur Kulturgeschichte leisten.